

11. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. ; за ред. проф. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

12. Козлов П. П. Режим виконання кримінальних покарань : моногр. / Козлов П. П., Нікітін Ю. В., Стрелков Л. О. – К. : КНТ, 2008. – 272 с.

Стебницький Олег Леонідович,
викладач кафедри
кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої
служби

ШЛЯХИ ЗАСТОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОКАРАНЬ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЮ ІНСПЕКЦІЄЮ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто актуальні питання виконання кримінальних покарань кримінально-виконавчою інспекцією, що не пов'язані з позбавленням волі щодо неповнолітніх.

Ключові слова: кримінально-виконавча інспекція; злочинність серед неповнолітніх; виправні та громадські роботи; випробувальний строк; громадські та релігійні організації; волонтер-медіатор; пробація; соціальна робота.

Рассмотрены актуальные вопросы исполнения уголовных наказаний уголовно-исполнительной инспекцией, не связанные с лишением свободы в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: уголовно-исполнительная инспекция; преступность среди несовершеннолетних; исправительные и общественные работы; испытательный срок; общественные и религиозные организации; волонтер-медиатор; пробация; социальная работа.

The criminal executive inspection is regarded the actual questions of the punishments execution that aren't related with the imprisonment of juveniles.

Key words: the criminal executive inspection; crime among the young offenders; juvenile delinquency, correctional and community works; probationary period; public nongovernmental and religious organizations; volunteers-mediators; probation; social work.

Протягом багатьох століть було зроблено багато спроб довести, що милосердя ефективніше за суворість, що турбота про окрему особу дає позитивні результати для всього суспільства. Навіть у періоди найбільшої жорстокості закону феодального середньовіччя, релігійних переслідувань та інквізицій завжди можна було зробити виключення для зменшення використання як міри покарання смертної кари, каліцтва або, згодом, позбавлення волі. У минулі часи зміни кримінального законодавства відбувалися від однієї історичної епохи до іншої, а тепер звикаємо до майже щорічного внесення змін до кримінального судочинства. Набуття чинності

новим Кримінальним кодексом України і практика його застосування привели до того, що суспільство стало більш гуманно оцінювати не тільки злочини, а й більшість правопорушень.

Зміна соціально-політичних умов сучасної України вже знайшли відображення в прийнятті Кримінального, Кримінально-виконавчого і нового Кримінального процесуального кодексів України. Указані законодавчі зміни привели до того, що з 2001 р. до сьогодні, кількість засуджених у місцях позбавлення волі зменшилась майже на 35 %. За кількістю ув'язнених на 100 тис. населення Україна посіла десяте місце у світі. Проте попереджувальний потенціал альтернативних заходів використаний ще недостатньо.

Разом із тим протягом останніх десятиліть у світі докладено значних зусиль у розвитку альтернативних заходів покарання та інших заходів кримінально-правового характеру щодо неповнолітніх та осіб молодого віку. Інтеграція України у світову спільноту, її вступ в авторитетні міжнародні організації, проголошення і реалізація гуманістичних принципів та інші обставини вимагають приведення кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства у більшу відповідність до загальноприйнятих міжнародних та європейських норм, що, у свою чергу, дало б змогу більш ефективнішим шляхом реформувати вітчизняну пенітенціарну систему до Європейських загальноприйнятих правових положень, зокрема у ювенальній юстиції та виконання покарань щодо неповнолітніх.

У сучасний період розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи проблема виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, що виконується кримінально-виконавчою інспекцією (КВІ), є вельми актуальною, оскільки її підрозділи залишаються основною ланкою у пенітенціарній системі щодо проведення індивідуально-профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками. Злочинність неповнолітніх нині є однією з найсерйозніших проблем для більшості країн Європи. Частка злочинності неповнолітніх у загальній структурі злочинності зростає. Порушення неповнолітніми кримінально-правових норм свідчить про серйозні хиби в їх вихованні. Так само негативно впливає на поведінку неповнолітніх правопорушників неналагоджений механізм уключення підлітків у життя суспільства.

Багато хто із провідних науковців досліджував цю проблему виконання альтернативних покарань щодо неповнолітніх (А. І. Алексєєв, С. В. Бородін, В. Н. Дрьомін, К. Є. Ігошев, О. В. Старков, В. О. Уткін, А. П. Філімонов, І. В. Шмаров, С. І. Яковець та ін.). Проте питання досі залишилось відкритим, так як в Україні вказану діяльність на сучасному етапі здійснює кримінально-виконавча інспекція, що у свою чергу за своїми функціональними обов'язками не виконує повною мірою тих функцій, зокрема, як її аналог протягом багатьох років служба пробації у західних країнах.

Мета наукової статті – виявлення шляхів удосконалення взаємодії КВІ з державними громадськими, релігійними організаціями та іншими

зацікавленими суспільними структурами у профілактиці злочинності серед неповнолітніх.

(до 1999 р. перебувала у складі МВС, попередня назва служби КВІ інспекція з виправних робіт) з моменту створення Державного департаменту з питань виконання покарань входить до структури Державної пенітенціарної служби України і посідає провідне місце в сфері виконання альтернативних покарань [7].

Зупинимося більш детально на діяльності КВІ та альтернативних кримінальних покараннях, що виконуються нею, зокрема щодо неповнолітніх.

Нині на обліку в 704 підрозділах кримінально-виконавчої інспекції, котра має стати фундаментом для створення служби пробації в Україні, перебуває близько 124 тис. засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та адміністративних стягнень, а також звільнених з випробуванням. Робота з такою великою кількістю осіб, які вчинили злочини і залишилися в суспільстві, потребує зміни соціальної політики держави у напрямі створення належного нормативно-правового забезпечення та умов діяльності уповноважених на виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та контроль за звільненими з випробуванням суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин серед яких лєвова частка і є неповнолітні злочинці. У результаті впливу на свідомість неповнолітніх багатьох негативних чинників і виникає таке явище, як злочинність неповнолітніх. У зв'язку з особою засудженого, його віком та ступенем тяжкості вчиненого злочину здебільшого неповнолітніх засуджують до покарань, не пов'язаних із позбавлення волі. На цей час у підрозділах КВІ України пройшло пообліках 4301 засуджених осіб, які не досягли повноліття, що на 37 % більше ніж за аналогічний період минулого року. Чинним законодавством України на кримінально-виконавчу інспекцію покладено контроль за неповнолітніми, засудженими до альтернативних видів покарань. Кількість таких засуджених зростає з кожним кварталом у середньому на 550 осіб, а фахівців по роботі з цією категорією засуджених в інспекції до цього часу немає, відсутні також психологи-педагоги з профілактичної та корекційної роботи з неповнолітніми. Навантаження на одного інспектора становить у середньому близько 125 засуджених різної вікової категорії, з них 14 % неповнолітніх та 45 % молоді особи, залишковий відсоток становлять особи середнього та похилого віку. Як видно, що відсоток злочинності у підростаючого покоління в співвідношенні до інших вікових категорій є, на жаль, кричущим [6, с. 5].

Співробітництво КВІ на місцях з підрозділами міліції [1; 2], державними службами сім'ї, молоді та спорту, службами у справах неповнолітніх та інших не державних, громадських волонтерських і релігійних організацій бажає, на жаль, ліпшого. Досі не розроблено чітких на законодавчому рівні розмежувальних функцій щодо взаємодії цих служб та організацій. На місцях у великих містах у більшості взаємодія між кримінально-виконавчою інспекцією та зацікавленими службами і організаціями ґрунтується в основному на особистій ініціативі інспекторів.

Одним із напрямів загальносоціального запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в КВІ, має бути організація роботи органів виконання покарань на належному рівні, що має виражатися в ретельному доборі кадрів, матеріальному і моральному стимулюванню їх праці, оснащення органів виконання покарань сучасною технікою та приміщеннями. До органів виконання покарань мають приходити справжні професіонали своєї справи, офіцери з вищою кваліфікаційною освітою юристів, психологів, педагогів та працівників у сфері соціальної роботи, тобто люди, які обрали цю роботу за покликанням, а не з будь-яких кон'юнктурних міркувань.

У процесі індивідуальної профілактики з неповнолітніми, які перебувають на обліку в КВІ, безпосередній вплив інспекторів має здійснюватися не лише на засудженого неповнолітнього, а й на його найближче оточення (мікросередовище) для недопущення злочину і формування законослухняної поведінки. Адже на практиці відомі випадки, коли особи, які перебувають під профілактичним впливом, одержували досить інтенсивний вплив з боку суб'єктів запобігання, але залишалися при цьому в криміногенному середовищі (занедбанність сім'ї, алкоголізм та наркозалежність батьків, злочинне рецидивне минуле батьків або ж вплив неконтрольованої вулиці), яке впливало на них значно сильніше, ніж усі суб'єкти профілактики разом узяті, що, в свою чергу, призводило до скоєння повторних злочинів.

Розглядаючи індивідуальну профілактику, як вид індивідуального запобігання злочинам серед неповнолітніх щодо вчинення повторних злочинів під час перебування на обліку в КВІ, необхідно створити відповідну атмосферу, яка усуватиме шкідливий вплив на особу або ж забезпечуватиме відповідну сталість в процесі морального формування особистості. Важливо спрямувати поведінку неповнолітніх засуджених у потрібне русло, а саме на: заняття спортом у різних спортивних секціях, музичних, танцювальних гуртках, студіях, школах народного мистецтва та в інших державних та недержавних інституціях; участь у круглих столах для обговорення різних питань здорового способу життя; надання психологами психологічної допомоги та ін. Поряд із вказаними заходами слід ретельно виявляти та вчасно усувати конкретні джерела шкідливого впливу на неповнолітніх, ізолювати неповнолітніх від впливу негативного середовища, а саме від асоціальної культури.

На шляху до реформування КВІ в службі пробації (заплановано ДПтС України до 2017 року) передбачено саме створення нових інституцій громадського контролю за поведінкою засуджених осіб, які перебувають на обліку в КВІ, таких як: добровольці-волонтери, громадські дружини, соціальні служби, психологічні та юридичні клініки, центри допомоги засудженим, створення міжнародних неурядових пілотних проєктів щодо надання допомоги дітям з кримінальним минулим, завдання яких мало б на меті допомагати КВІ забезпечувати належний контроль і нагляд за засудженими неповнолітніми та в одночас надавати сутєву соціальну допомогу.

Одним з аспектів діяльності КВІ є тісна взаємодія з центром соціальних служб для сім'ї дітей та молоді, які підпорядковуються районним і міським адміністраціям на місцях. Співробітництво КВІ і центру спрямовано передусім

на вирішення зменшення ризику випадків учинення неповнолітніми та особами молодіжного віку повторних злочинів, аби вони не опинилися за ґратами, перебуваючи на обліку, надання допомоги у розв'язанні соціально-медичних, соціально-економічних, психологічних, юридичних проблем. Також проводяться спільні лекційні заняття круглі столи з батьками неповнолітніх і їх близькими в малих тренінгових групах, індивідуальні бесіди та консультації спеціалістів різного профілю, засідання відео-лекторіїв, тестування, з метою вивчення психологічного стану неповнолітніх та осіб молодіжного віку. Не останнє місце посідає і співробітництво з навчальними закладами, зокрема проведення спільних бесід у школах, профтехучилищах, технікумах та інших навчальних закладах, в яких навчаються неповнолітні та підлітки.

Важливим аспектом впливу на поведінку неповнолітніх та осіб молодого віку є взаємодія з районними центрами зайнятості щодо обміну інформацією відносно вакантних місць, працевлаштування, направлення на навчання та перекваліфікації раніше набутої спеціальності, а звідси і засобів для існування.

Найкращий ефект позитивних змін у світогляді неповнолітніх може бути досягнуто під час взаємодії з громадськими та релігійними організаціями у вихованні у них християнської моралі та культури, чесності, поваги, добра та любові до ближнього, зокрема така діяльність доброякісно проводиться добровольцями-волонтерами від релігійних громад і конфесій, упровадження волонтерського руху із застосуванням медіації, яскравий приклад указаних заходів є на досвіді, зокрема у КВІ Святошинського району м. Києва та релігійною Євангельською громадою "Наріжний камінь" та священиками Української Православної церкви від храму Св. Триміфунтія, що знаходяться на території Святошинського району м. Києва. Правопорушники ліпше контактують у бесідах із вищевказаними представниками ніж з інспекторами КВІ, тому застосування медіаторів-волонтерів у подоланні конфліктів між потерпілими та правопорушниками мають бути незалежними і неупередженими, добровільними та конфіденційними, без втручання в медіацію КВІ.

Для кращої наочності наведемо приблизний перелік основних питань щодо організації роботи у профілактичній діяльності серед неповнолітніх КВІ та інших зацікавлених служб та організацій:

укладення договорів про співробітництво та погодження планів спільних дій;

спільне визначення та погодження форм і методів соціальної роботи;

ведення обліку дітей і молоді за повідомленням інспекції;

здійснення відповідно до компетенції сторін заходів, спрямованих на ресоціалізацію дітей і молоді;

обмін методичною літературою, аналітичними та інформаційно-довідковими матеріалами;

організація та проведення науково-практичних конференцій, "круглих столів" з питань ресоціалізації дітей та молоді;

висвітлення у засобах масової інформації актуальних питань соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Функції сторін щодо соціального супроводу дітей і молоді, а також контролю за їх поведінкою:

проведення виховної роботи з дітьми та молоддю, які перебувають на обліку, та здійснення контролю за їх поведінкою;

інформування центрів про постановку на облік, зняття з обліку дітей та молоді, вчинення ними нових злочинів під час перебування на обліку;

направлення засуджених дітей і молоді до центрів для здійснення за ними соціального супроводу, надання комплексу адресних соціальних послуг;

сприяння поширенню реклами про послуги центрів серед дітей і молоді;

надання центрам інформації, необхідної для забезпечення соціального супроводу дітей та молоді;

інформування центрів про виявлення сімей, в яких проживають діти та молодь, котрі опинилися у складних життєвих обставинах;

участь спільно з центрами в організації та проведенні навчально-практичних семінарів з питань соціальної роботи з дітьми та молоддю.

Розглянемо деякі види альтернативних покарань, які застосовуються до неповнолітніх. Загалом, згідно зі ст. 98 КК України, до неповнолітніх судом можуть бути застосовані такі покарання, як штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на певний строк та позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати певну діяльність.

Стаття 56 КК України передбачає такий вид покарання, як громадські роботи для неповнолітніх осіб від 30 до 120 годин (ст. 100 ч. 1 КК України) поза робочий чи навчальний час не більше як двох годин на день безоплатно [3, с. 19].

Для порівняння в Особливій частині КК України передбачено застосування покарання у виді громадських робіт лише в 14 статтях (ст. 123, 124, 125, 126, 128, 132, 134, 137, 145, 213, 225, 226, 229, 300) із 447, що становить 3 % від загальної кількості статей, що, у свою чергу, частка кримінальних покарань у виді громадських робіт у країнах Західної Європи становить 10–12% [3, с. 46; 4].

Аналіз статей Особливої частини КК України свідчить, що громадські роботи могли би бути передбачені законом і в інших випадках.

Практика застосування цього виду покарань показує, що в кожному населеному пункті існують потреби у громадських роботах. Особи, які вчинили злочини та судом призначена така міра покарання, як громадські роботи, можуть прибирати парки, сквери і подвір'я, ремонтувати дитячі та спортивні майданчики, працювати в інтернатах і лікарнях, надавати допомогу людям похилого віку та ін.

Станом на 1 квітня 2014 р. на обліку в КВІ в Україні засуджених неповнолітніх до громадських робіт пройшло по обліках 111 осіб. Це свідчить про те що громадські роботи до неповнолітніх застосовуються вкрай рідко що пов'язано із невеликим переліком кримінальних статей Кримінального кодексу України які б передбачали відповідні санкції покарань [6, с.4]

Також законодавцем передбачено такий вид покарання щодо неповнолітніх, як виправні роботи. Виправні роботи передбачено ст. 57 КК України, якою визначено, що вони відбуваються тільки за місцем

роботи засудженого. Це покарання виконується на підприємстві або організації незалежно від форми власності за місцем роботи засудженого. Неповнолітнім призначають від двох до шести місяців виправних робіт з відрахуванням від 5-ти до 10 % із заробітної платні. Крім того, до проведення виховної роботи з засудженим неповнолітнім здійснення контролю за виконанням визначених для нього робіт залучається власник підприємства або уповноважений ним орган, а також трудовий колектив, на якому працює неповнолітній. Взагалі щороку застосування виправних робіт скорочується у зв'язку з безробіттям, зменшенням кількості робочих місць, що не надає можливості працевлаштуватися засудженим, зокрема неповнолітнім. В Україні нині виправні роботи до неповнолітніх фактично судами не застосовуються. Про це свідчить статистика. Досить широке застосування у практиці судів до неповнолітніх застосовується звільнення від відбування покарання з випробувальним терміном, нині на обліках в інспекціях перебуває 2922 неповнолітніх [6, с. 5].

Звільнення від відбування покарання з випробуванням передбачено ст. 75 КК України. Під час призначення покарання у виді виправних робіт, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше ніж п'ять років, урахуваючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, у разі можливості виправлення засудженого без відбування покарання, судом може бути застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням. Цей вид покарання становить собою гуманний крок кримінального законодавства до засудженої особи, законодавець з більшою довірою ставиться до тих, хто зробив хибний крок у своєму житті, однак, визнавши свою провину перед суспільством, став на шлях виправлення з метою більш не повертатися на шлях злочину.

Судом установлюється певний іспитовий термін, аби перевірити, чи виправдає особа довіру, чи стане на шлях виправлення. Тобто законодавець визначає, що настав час довіряти людині, але з певною умовою – випробувати, проконтролювати, допомогти їй врешті-решт визначитися зі своїми намірами.

Обов'язки, закріплені в ст. 76 КК України, вчені розглядали в рамках поняття “спеціально-попереджувальних заходів”, за своїм змістом вони є обмеженнями соціальних можливостей поведінки злочинців тією мірою, в якій вони можуть бути використані для вчинення нових злочинів. Їх безпосередня мета — обмеження або позбавлення злочинця можливості вчинити новий злочин.

На засудженого, зокрема неповнолітнього може бути покладено низку обов'язків, які він має виконувати. Крім того, під час звільнення від відбування покарання з випробуванням засудженій особі можуть бути призначені судом додаткові покарання. До речі, аби дієвою була стороння допомога у визначенні свого подальшого життєвого шляху, для неповнолітніх встановлено можливість нагляду окремої особи (у школі, на підприємстві, або волонтери за місцем проживання та ін.) для проведення з ними виховної роботи.

Засуджена особа викликається до інспекції (неповнолітні – з батьками або особою, яка їх заміняє) для проведення співбесіди, під час якої їй

роз'яснюються порядок та умови відбування покарання, правові наслідки за невиконання покладених судом обов'язків, порушення громадського порядку, учинення нового злочину.

У разі злісного ухилення від відбування покарання щодо неповнолітніх до суду надсилається подання, оформлене спільно зі службою у справах неповнолітніх.

Згідно зі ст. 100 КК України до засудженого неповнолітнього можуть застосовуватись судом примусові заходи виховного характеру, а саме: обмеження дозвілля до поведінки неповнолітнього, передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного чи трудового колективу, а також окремих громадян на їх прохання, покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має кошти, майно або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяної шкоди потерпілому. Як крайній захід до неповнолітніх застосовується направлення до навчально-виховних установ, але строком не більше як три роки.

Передбачено законодавством для неповнолітніх й такий вид покарання (додатковий), як позбавлення права обіймати певні посади або здійснювати певну діяльність (ст. 55 КК України), але цей вид покарання судами до неповнолітніх не застосовується і статистичні дані з такого виду покарання стосовно неповнолітніх відсутні. Як бачимо з вищенаведених прикладів, кримінально-виконавча інспекція в основному виконує стосовно неповнолітніх такий вид покарання, як громадські роботи та проводить контроль над засудженими, яким передбачено вирок суду покарання з випробувальним терміном.

Виконання функціональних обов'язків щодо вказаних видів покарання та контролю за неповнолітніми кримінально-виконавчою інспекцією тісно пов'язані із взаємодією вищезгаданих зацікавлених служб та організацій, а саме серед заходів профілактичного-виховного впливу серед неповнолітніх виділяють:

- профілактично-виховні заходи;
- контроль та нагляд за поведінкою засуджених;
- засоби стимулювання (заохочення та стягнення);
- сприяння розвитку саморегулятивної поведінки.

Дуже важливо у профілактичній роботі максимально зайняти вільний час засуджених корисними і цікавими справами. Поведінка засуджених у вільний час є одним з основних чинників, що визначає ступінь їх виправлення, а також можливість рецидиву злочинів.

Викликає занепокоєність обставина, що державні органи, органи місцевого самоврядування не сприяють працевлаштуванню таких осіб. Адже завдання виправлення та ресоціалізації осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та звільнених від відбування покарання з випробуванням, покладають не лише на органи виконання покарань. Суспільство через певні соціальні інститути має брати в цьому процесі активну участь, здійснюючи належний соціальний контроль за такою категорією засуджених, для запобігання вчиненню ними рецидивних злочинів.

Суворість покарання перебуває в певному співвідношенні зі станом суспільства в цю епоху. Що становить нинішнє українське суспільство цілком зрозуміло кожному. Тому лібералізм у реалізації кримінальної політики має бути адекватним стану злочинності. Дія кримінального законодавства повинна відповідати вимогам загальної і спеціальної превенції злочинів, тому необхідно забезпечити максимально можливу невідворотність покарання в обстановці, що виникла.

Список використаних джерел

1. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 20 жовт. 2003 р. № 1212, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 11 листоп. 2003 р. за № 1031/8352.
2. Про затвердження Інструкції про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань [Електронний ресурс] : Наказ від 19 груд. 2003 р. № 270/1560. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0016-04>
3. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
4. Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К., 2012. – 1112 с.
5. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар / А. Х. Степанюк, І. С. Яковець ; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : ТОВ „Одісей”, 2005. – 560 с.
6. Щомісячний міжобласний звіт Державної пенітенціарної служби України від 1 квіт. 2014 р.
7. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань : Указ Президента України від 22 квіт. 1998 р. № 344/98.